УДК 82.0

Г. Шәрәф

ИЛЬИНСКИЙ БЛЮМЕНАУ[1]

В данной статье дается информация о писателе, поэте, переводчике, литературоведе Александре Адольфовиче Блюменау (Ильинский,1885–1971). Поэт-переводчик наряду с поэтическими переводами стихов Овидия, Гете, Гейне, Гюго, а также армянских, грузинских поэтов занимался и переводами татарских песен. В статье Г. Шарафа рассматриваются переводы А.А. Блюменау татарских песен.
Ключевые слова: Галимджан Шараф, Александр Адольфович Блюменау, история татарской литературы, переводы, фольклор.

This article provides information about the writer, poet, translator, literary critic Alexander Adolfovich Blumenau (Ilyinsky, 1885–1971). The poet-translator, along with poetic translations of poems by Ovid, Goethe, Heine, Hugo, as well as Armenian, Georgian poets, also dealt with translations of Tatar songs. The article by G. Sharaf considers the translations of A.A. Blumenau Tatar songs.
Keywords: Galimdzhan Sharaf, Alexander Adolfovich Blumenau, history of Tatar literature, translations, folklore.

Александр Адольфовичның Казанга килүен язган идек. Аның килүеннән файдаланып, аның берлән мосахәбезне[2] укучыларымыз белән уртаклашабыз. «Сезнең татар җырларыны тәрҗемә белән шөгыльләнә башлауга нәрсә сәбәпче булды?» дигән сөальгә А.А. әфәнде түбәндәге җавапны бирә:

– Без Урта Русиянең зур шәһәрләреннән, хосусан, пайтәхетләрендә торучылар татарларның «шурум, бурум» дип кычкырып йөрүчеләрдән башкасыны бик аз беләмез. Татар дигәч тә безнең күзгә кулына иске нәрсәләр тоткан бер сыйфат күренә.

– Без кешеләрнең үзләренә махсус вә оригинальный матурлыклар белән тулы, безгә күренми торган әдәби дөньялары барлыгын белмибез. Аларның нинди читенлекләр эчендә ничә йөз еллар буенча үзләренең милли хосусиятләрене саклап килә алулары вә аларның сәбәпләре тугрысында без уйлап карарга теләмибез.

– Минем берничә еллар (1905–1909 га кадәр) Уфа губернасы башкортлары арасында үткәргән гомерем бу милләткә карашымны бөтенләй үзгәртте.

Мин башкортлар белән күп катнаша, сөйләшә идем; иң сөйгән нәрсәм – башкортлардан җырлату, курай уйнату иде. Су буйларында бөтен төннәр җырлар тыңлап үтә иде. Шулай итеп маташа торгач, мин татарча яхшы гына сөйләшергә өйрәнгәнемне сизми калганмын.

[1] Александр Адольфович Блюменау (Ильинский, 1885–1971) – язучы, шагыйрь, тәрҗемәче, әдәбият галиме. *(Э.М. Галимҗанова иск.)*

[2] *Мосахәбезне* – сөйләшеп утыруыбызны, әңгәмәбезне.

Татарча сөйләгәнемне аңлау, татарларның күңелләре, хәятләренең төрле яклары белән танышуга миңа күп ярдәм итте. Акрын-акрын минем алдымда бу халыкның йомшак, яхшы күңелләре ачыла башлады. Мин бу күңел, бу җаннарда ниндидер куәтле, таза вә киләчәкләренә өмид белән карата торган бер көч күрә башладым.

Татарларның җырларына әһәмият бирә башлаганнан бирле, татар җырларының үзләренә генә махсус русларга, хәтта, гомумән, яурупалыларга ят булган эчкә керү нөфүз куәсе[1] мине гаҗәпләндерә иде. Мин аларның көйләрен, җырларын тыңлаганда үзем дә татарлаша, башкортлаша, үзем дә аларча уйлый, аларча тоя башлый идем. Вә торган саен бу халыкны үземә якынрак күрә, аларны ярата башладым. Үзем яраткан бу халыкны башкаларга гына яраттырасым килә башлады.

Моның өчен аларның өске тормышлары белән генә таныштыру йитми, аларның искедән бирле йөрәкләреннән янып чыккан, аларның шатлыкларыны арттыра, кайгыларыны баса торган күңелләреннән агып чыккан нәрсәләр белән таныштыру кирәк иде.

Иптәшләремнән яшь шагыйрь Ширинскийның киңәше берлән, мин рус матбугатында татарларны таныштыру юлында икенче иптәшем Хәсән әфәнде Таниевның ярдәме аркасында татар җырларын русчага тәрҗемә итә башладым.

Җырларда халыкның җаны, тормышы иң күп күренгәнгә, бу башлавымны иң яхшы юл дип беләм.

Кыскасы: татарларга өмидем, әдәбиятларында хосусият күрүем мине тәрҗемә эшенә керештерде. «Татар җырларында нинди хосусиятләр күрәсез?» – дигән соравыма:

– Беренче, татарларның мәхәббәт җырларындагы искренность, чын сөю, куәтле мәхәббәтнең аңкып торуы – миңа охшаган нәрсәләрдән берсе. Безнең рус җырларында ул куәтне табып булмый. Бездә сөю җырларында бер дә искренность юк. Чын сөю берлән уен-көлке галәме бергәрәк буталып, гыйшык кызулыкларын сеңдергән. Икенче, татар җырларындагы охшату *(тәшәббеһ)*ләр, татар җырларындагы матур охшатуларны, нинди генә телгә тәрҗемә кылсаң да, аның матурлыгын бетерергә мөмкин булачак түгел. Андагы тәшәббеһләр башка телдән урланган булуы да мөмкин түгел, чөнки иң матур охшатулар – татарларның үзләре тормышына гаид[2] нәрсәләрдән алынганнары. Өченче, җырларның ясалышы вә озыннары андый төзелеш безнең рус җырларында юк. Ул безнең өчен яңа. Шуңа күрә мин татар җырларын тәрҗемә иткәндә дә үз урыннарында калдырып тәрҗемә итүгә әһәмият бирәм. Һәм хакыйкатән дә, минем тәрҗемәләр укучыларга, укуы күңелле булган бер яңа нәрсә булып чыга. «Татарча җырлардан башка хәзерге әдипләремезнең әсәрләрене тәрҗемә итәргә уйламыйсызмы?»– дигән сөальгә А.А. әфәнде: «Җырлар һәм ши-

[1] *Нөфүз куәсе* – сүз үтемлелеге, көче.
[2] *Гаид* – караган.

гырьләр тәрҗемәсен дәвам иттереп, әдәби әсәрләргә дә күчәргә дәртем бар. Белмим, кайчан муафикъ була алырмын», ди.

– Тәрҗемә иткәндә нинди әсәрләрне тәрҗемә итәргә уйлыйсыз?

– Әле бер мөхәррирнең бер әсәрләрен күрсәтә алмыйм, алай да мин татарларның төп үз тормышларыннан алынып, татарларның үзләренә махсус тормыш картиналарыны күргәзә торган әсәрләрне тәрҗемә итүне муафикъ табам. Чөнки рус матбугатында инде аңарга ихтыяҗ бар, диде.

– Бераз сөйләшеп утыргач, сүз арасында: бу ел кышның яртысын татарлар күбрәк шәһәрләрнең берсендә торып, татар җырлары хакында тагы киңрәк мәгълүмат алып, татар җырлары хакында Мәскәүдә лекция укырга хәзерләнгәнне сөйләде.

«Өеңдәге хәбәрне күршедән сора», диләр. Үз җырларыңдагы хасиятне үзең белмәгәч, башка кешеләрнең айлар, еллар хәзерләнеп укыган лекцияләрене тыңлап рәхмәт укырга тугры килә шул инде.

А.А. җәнаплары 1905 елларда гына яза башлап, беренче әсәре (кечерәк кенә шигырь мәҗмугасы) 1905 сәнәдә рус матбугаты арасында күренә башлаган.

Бу көндә русларның айлык журналларында, Мәскәүнең көндәлек гәзитәләренең бәгъзеләрендә, язучы һәм хәзер рус матбугатында яхшы ук модага кергән «Иптәшләр мәҗмугалары»нда күренекле урыннар тотып килә торган бер шагыйрь һәм драматургдыр.

А.А. җәнапларының башка рус әдип, мөхәррирләренә караганда безнең өчен бер хосусияте бар. Ул татар телене яхшы белә, татарның иске җырлары, яңа әдәбиятына әһәмият бирә.

Аның татар әдәбиятына әһәмият бирүе бер археолог, бер академикның әһәмият биргәне кеби фәнни тәдкыйкать[1], тарихи әһәмияте өчен түгел; бары бер әдип, бер шагыйрьнең ул әсәрләр, ул җырларда әдәби матурлык, хосусый бер күңеленә охшау күргәнлегеннәндер.

Ул татар җырларын, шигырьләрен татарның үз мәгънәсен русчага тәрҗемә кылып, русларның яхшы әдипләренең әсәрләре, шигырьләре берлән бер рәткә куя. Аларның әсәрләреннән чын татарның йөрәгеннән чыккан сүзләр дә ким түгел, татарларның искедәге моңнары, зарлары, русларның да шул вакытларда әйткән сүзләренә биргесез икәнне, татар җырларын тәрҗемә кылып, күрсәтеп аңлатырга тели.

Әлегә кадәр татар җырлары, ориенталистлар тарафыннан тәрҗемә ителеп, мөтәхассыйслары[2] өчен берничә нөсхәләр генә бастырылып таратылганнары күренгәли иде, ләкин алар берсе дә гомум халык укып ләззәтләнер, шундагы кыйммәтле мәгънәләрдән гомум халыкны файдаландыру өчен тәрҗемә ителгән әсәрләр түгел, бары мөтәхассыйс кешеләрнең кабинетларында булындыру өчен хәзерләнгән тәрҗемәләрдер.

А.А. җәнаплары тәрҗемә булмаган үз шигырьләренең дә бәгъзеләрене татар рухында, татар җырлары гарузында яза. Анда татар

[1] *Тәдкыйкать* – тикшеренүе.

[2] *Мөтәхассыйслары* – белгечләре.

җырларында гына очрарга мөмкин охшатулар ясый. Мисал өчен бәгъзеләрене күрсәтәмез:

Йөрәгемне яндырадыр бер мәхәббәт ялкыны,
Файда бирми һич тә миңа бозлы суның салкыны.

―――

Сандугачның балалары бар да кунган тирәккә,
Мәхәббәтең бигрәк каты – кан төшерде йөрәккә.

―――

Ал күлмәгем ике пар, берсен кисәм, берсе бар,
Йөрәгемне яндырадыр нечкә билле матур яр.

―――

Җефәк киң кара сачең – җефәк бирим урарга,
Бик сагындым, бик саргайдым, килдем җаным күрергә.

Русчалары:

Огонь спалил мне всю душу, огонь любви молодой,
Не в силах я унять огня холодной, как лед, водой...

―――

Соловушки-детки в ветвях играют, лаская глаз;
От любви пылающей душа кровью облилась.

―――

Рубах алых и не счесть – надел одну еще есть,
Страсть к девушке тонко-тальей[1] больно, трудно перенесть[2].

―――

Как черный шелк коса твоя, дам шелк волос заплетать.
Я соскучился, я желтый стал, пришел тебя повидать.

Горе

(татарский мотив)

Умер мой мальчик... Я молюсь Аллаху
Желтые щеки жег своей слезой...
Умер мой мальчик... Я на землю лягу,
С тобой рядышком, с тобой, мой родной...
Я не услышу твоего «алекюм»,
Я не увижу твоих добрых глаз,
Тебя, мой мальчик, заменить мне не [с] кем,
Ты, как лампа в семь фитилей, погас.
И зачем солнцем залито небо?
И зачем пчелы жужжать целый день?
Если-б не уснул, скакал на коне-бы,
И мед бы ты ел, укрываясь в тень...
А теперь ты спишь, спишь, резвый, в полудни,
Я не вижу твоих добрых глаз...
Родной мой мальчик, праздник моих будней,
Ты, как лампа в семь фитилей, погас.

―――

[1] *Тальей* – талией.
[2] *Перенесть* – перенести.

Тәрҗемәсе:

Кайгы

(татар көенә)

Минем балакаем үлде... Мин, Аллага гыйбадәт кыла-кыла, саргайган йөзләремне күз яшьләрем белән яндырдым.

Минем балакаем үлде... Синең белән бергә, синең белән беррәттән мин дә җиргә ятар идем, җанкисәгем!

Мин синең «сәлам»еңне ишетмим, мин синең нурлы күзләреңне күрмим, синең урыныңа торырлык, сиңа алмаштырырлык дөньяда һичкем юк, балакаем! Син, җиделе лампа сүнгән кеби сүнеп киттең... Нигә генә соң күк кояш белән яктыртылган? Нигә генә соң умарта кортлары көне буе шаулыйлар? Аһ, әгәр мәңгелек йокы белән йокламаган булсаң, син атларда йөрер идең, вә күләгәгә качып, баллы икмәк ашар идең... Әмма хәзер син йоклыйсың, көн уртасында да йоклыйсың, шаянкаем, нурлы күзләреңне күрә алмыйм. Җанкаем, балам, бәйрәмсез көннәрдә бәйрәмем; җиделе лампа күк, сүндең дә киттең...

Кояш, 1913, 28 июль, № 181;
29 июль № 182.

Текстны басмага әзерләүче:
Галимҗанова Эльмера Мәхмүт кызы,
филология фәннәре кандидаты, ТР ФА Г. Ибраһимов исемендәге Тел, әдәбият һәм сәнгать институтының текстология бүлеге мөдире